

УДК 34: [316.75 (4)]: 32 (477) «18/19»

**УКРАЇНСЬКИЙ ЄВРОПОЦЕНТРИЗМ:
ПЕРШІ СПРОБИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ
В ОБҐРУНТУВАННІ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
(СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТЬ)**

I. Терлюк

*Національний університет «Львівська політехніка»,
вул. Князя Романа, 1–3, Львів, Україна, 79000,
e-mail: i.terlyuk2406@gmail.com*

Простежено особливості формування у вітчизняній суспільно-політичній та правовій думці ідеї європоцентризму як належності українського народу до європейського цивілізаційного простору. Обґрунтовано тезу про формування ідеї українського європоцентризму впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ століть як форми цивілізаційного підходу щодо пояснення самотності українського народу та сприйняття ним європейського напрямку розвитку як природного, порівняно з іншими. Наголошено на тому, що ідея українського європоцентризму еволюціонувала від потрактування демократизму, внутрішнього усвідомлення свободи та справедливості як загальних для європейців та українців цінностей до закликів щодо необхідності осмислення України в європейському контексті й упровадження у вітчизняну суспільно-політичну практику «західноєвропейських» цінностей – прав людини, засобом забезпечення яких мав стати конституціоналізм і національна держава.

Ключові слова: українська національна держава, європейський цивілізаційний простір, європейські цінності.

Сьогодні для пояснення появи й особливостей розбудови держави замість донедавна панівного формаційного підходу, який впливав із марксистського вчення про класову сутність державної організації, усе більшої популярності набуває цивілізаційний, що націлений на врахування культурних особливостей розвитку суспільства за багатьма ознаками, зокрема, й за ознакою державного ладу і політичної системи. З-поміж низки цивілізацій серед найбільш значущих – західна, що пов'язується переважно з Європою.

У сучасній науковій думці під терміном «*європоцентризм*» (тут і далі курсив наш. – *I. Т.*) розуміють, з одного боку, певні уявлення про європейський континент як про центр культурно-історичного розвитку людства, а з іншого – світогляд або підхід у гуманітарних науках чи як політичну ідеологію, що націлені на розгляд європейських культури та історії як центральних частин світової історії та культури. Для багатьох європоцентризм – контроверсійна ідеологія. У країнах, що колись були європейськими колоніями, європоцентризм через властиве йому ототожнення європейського та загальносвітового: увесь інший світ розглядається лише тією мірою, якою він дотичний до Європи, навіть сприймається як расистська чи колонізаторська ідеологія [8]. Українці, на загал, подібних проблем не мали, оскільки завжди почували себе частиною Європи, і не тільки географічно. Український народ історично на своїх етнічних землях тривалий час розвивався у системі європейських політичних, правових та культурних традицій. Відтак, у нашому розумінні, український європоцентризм, що є, передовсім, категорією цивілізаційного вибору українського народу, насправді означає повернення до європейського цивілізаційного простору. А в сучасних умовах – це питання ціннісних основ, орієнтація на які дасть можливість Україні як державі успішно

розвиватися, входячи до світової спільноти, зберігаючи свою самостійність, суверенітет і безпеку.

Означена у заголовку наукова проблема має загалом поважну історіографію. У руслі ідеології європоцентризму написані праці багатьох відомих європейських учених, чимало з яких тільки за останні декілька років були перекладені українською мовою (наприклад, Ж. Ле Гофф, Н. Еліас, М. Геффернен, Я. Моріс та ін.). Проблема належності українського народу до європейської цивілізації, європейські цінності, переваги європейського способу життя тощо фрагментарно досліджували представники чи не усіх гуманітарних наук у контексті умовно «європейськості українців», тобто наявності тих чи інших рис української історії і культури, права і державності, поєднаних з європейськими. Маємо різноаспектні дослідження філософів (М. Розумний, О. Мироненко), істориків (Л. Мельник, І. Гирич, С. Плохій чи Я. Грицак), істориків права (В. Макарчук, Т. Андрусак, М. Кобилецький, Б. Тищик, П. Гураль чи М. Мірошніченко), учених-конституціоналістів (С. Головатий, П. Стецюк чи В. Речицький), політологів (О. Рафальський) тощо. Окрім того, ми не знаємо жодного цілісного дослідження проблеми належності українців до європейського цивілізаційного простору в контексті аналізу наукової спадщини української суспільної та політико-правової думки. Відтак переконані, що у цій проблематиці ще залишається чималий інтелектуальний ресурс.

Мета статті – привернути увагу до проблеми визначення теоретичних передумов постановня Української національної державності сторічної давності в контексті цивілізаційного підходу й, загалом, європейськості українського народу, його належності до європейського цивілізаційного простору; простежити особливості постановня й еволюції ідеї українського європоцентризму у вітчизняній політико-правовій думці другої половини XIX – початку XX століть.

Вважаємо, що перші обережні спроби показати належність українського народу до європейського цивілізаційного простору, що припадають на середину – другу половину XIX століття, були нав'язані Великою французькою революцією (1789–1799 років), яка небезпідставно вважається головним переломним моментом в історії західної демократії – як епоха переходу від віку абсолютизму й аристократії, до віку демократії та участі широких верств населення в житті країни. Гадаємо, що саме остання обставина – ота потенційна чи уявна демократичність Європи – для українців стала вихідною точкою її зовнішньої привабливості й віковичної поєднуваності з уявно-проектованим українством.

Спочатку Микола Костомаров, а згодом й українофіли-громадівці, зокрема Володимир Антонович, характеризуючи у порівняльному контексті ментальні особливості трьох націй – росіян, поляків і українців, досить прозоро натякали на європейськість останніх. Ключовим аргументом М. Костомарова на користь винятковості й самобутності українського народу з-поміж сусідніх народів була саме «демократична однорідність» українців. Власне саме демократичність українського народу, за М. Костомаровим, і стала головною причиною того, що українці ніколи не любили ні царя, ні пана, а натомість завжди керувалися Христовими заповідями любові й братерства та були носієм ідеї рівності [10, с. 245–247].

Зокрема, В. Антонович, для котрого українська ідея полягала в оригінальному розвитку самоврядного суспільства (громадського устрою. – І. Т.) на території між Європою, Росією та країнами Сходу, також наділяв українців «європейськими» рисами внутрішнього усвідомлення цінностей свободи, справедливості й істини. Засновник документальної школи української історії вважав, що саме тому

українці завжди прагнули такого устрою, за якого зміг би найкраще розкритися їхній «одвічний демократизм» – потяг до рівності, створення виборних органів, свободи особи тощо [2, с. 94–97].

Найвиразніших ознак ідея українського європоцентризму набула в останній чверті XIX століття, коли Михайло Драгоманов прямо закликав українців повернутися до європейського світу.

У праці «Опыт украинской политико-социальной программы» (1884) мислитель висловив думку, що лише безпосереднє звернення українців до джерел європейської культури дасть їм можливість ознайомитися з європейськими ідеями в їх неурізаному й чистому вигляді, а згодом використати їх для розвитку України. Власне це і стане найважливішою передумовою постання України як однієї з культурних європейських країн [7, с. 93–95].

Погоджуємося з думкою відомого історика Л. Мельника про те, що М. Драгоманов був першим із українців, хто зробив спробу наукового обґрунтування ідеї європейськості української нації, запропонувавши розглядати її у контексті розробленої ним концепції *європеїзму* [12, с. 57–68]. Суть останньої – у спробі обґрунтування двох світоглядних для мислителя ідей, що, з одного боку, полягали у протиставленні європейської демократичної України «деспотичній Москві», а іншого – зводилися до потреби осмислення історії та культури України в європейському контексті.

Свого часу М. Драгоманов був переконаний, що саме «деспотизм Москви» став першорядною причиною того факту, чому в XVII столітті не могло відбутися справжнє визволення України. У своїй чи не найвідомішій праці «Пропаший час. Українці під московським царством. 1654–1876» він стверджував, що деспотичне Московське царство вступило у непримиренний конфлікт з одвічно демократичною Україною одразу після втілення у життя умов Переяславсько-Московського договору 1654 року. Результати останнього оцінював украї негативно. Передовсім через те, що український народ поступово втрачав ідею демократизму й свободи, а відтак – прямий зв'язок з передовою Європою. Унаслідок цього, за М. Драгомановим, «національність українська вмерла до самого XIX ст.» [див.: 5, с. 559–574]. Для української історії – це пустирище, «пропаший час».

Європоцентрична візія чи не усіх наукових дискурсів М. Драгоманова [11, с. 460] фактично передбачала дотримання ним інтегративного методу пізнання, за яким усі явища вітчизняної історії варто розглядати тільки у тісному зв'язку з явищами європейської (всесвітньої) історії. Саме такий методологічний прийом для мислителя і є серед найбільш продуктивних у пізнанні української дійсності. Натомість однобічне висвітлення чи гіперболізація окремих періодів вітчизняної історії обурювали вченого. Свою працю «Чудацькі думки про українську національну справу» він фактично побудував на критиці українців – М. Костомарова, В. Антоновича, а також П. Куліша як істориків за те, що вони відривали історію України від загальноєвропейської історії, зводячи її лише до історії козацтва чи православ'я. Висловлював упевненість, що «...не можна цінити історію нашої України з погляду одного тільки національного», а лише у її взаємозв'язках із загальною і європейською історією, звернувши увагу передусім на її суспільно-політичне життя, культуру, просвіту тощо [див.: 5, с. 461–558].

Особливість драгоманівського європоцентризму, на наш погляд, – ще й у прогнозованій ним ситуації, коли західноєвропейська модель суспільного розвитку буде слугувати прикладом моделі суспільного розвитку для української та інших націй Східної Європи. Взагалі, майбутнє Європи, у баченні М. Драгоманова, лише

у тісній взаємодії її обох частин. Відомий дослідник Г. Корольов схиляється до думки, що М. Драгоманов також передбачав поступове входження Східної Європи до орбіти Заходу, котрий інтерпретувався ним як «європейська цивілізація» [9, с. 278].

Власне саме ці уявлення й привели мислителя до укладення першого всеросійського конституційного проекту «Вільна Спілка» [див.: 6], в основі якого було покладено «західноєвропейські» цінності – права людини (недоторканість особи, свобода слова, совісті та національності). А засобом забезпечення означених прав, за М. Драгомановим, мав стати ще один «західноєвропейський винахід» – конституціоналізм [див.: 1, с. 41–87].

Додамо, що підготована М. Драгомановим всебічна розробка усього інституту прав людини як комплексу політичних, економічних, соціальних, національних та культурних прав і свобод була б неможливою без опрацювання ним досягнень світової та, зокрема, європейської, правової думки. Знаний драгоманознавець Т. Андрусак зазначає, що у працях мислителя знаходив посилення або й ґрунтовний аналіз низки правових актів, що стали етапними у формуванні світової правової думки стосовно прав людини. Ідеться про англійські – Велику Хартію Вольностей (1215 року), Петицію про право (1628 року), Білль про права (1628 року), Габеас Корпус Акт (1679 року) або французьку Декларацію прав людини і громадянина (1789 року) тощо [1, с. 42].

Другою після М. Драгоманова особою, яка, за влучним висловом І. Гирича, розширила межі українського проекту, пов'язуючи його з європейською перспективою, був Михайло Грушевський [3, с. 15–21].

У своїх фундаментальних працях, зокрема у багатотомній «Історії України-Русі», він доводив, що в історичній перспективі Україна постала як частина саме європейського простору. Європейськість української нації обґрунтовував, посиляючись на окремішній (від російського. – *І. Т.*) шлях історичного розвитку українського народу, його близькість до багатьох європейських (у контексті – відмінних від (велико)російських. – *І. Т.*) суспільно-політичних та правових інститутів та одвічний демократизм українців.

Утім, найвиразніше європоцентризм М. Грушевського проявився саме у публіцистиці революційного періоду (1917–1919 років), коли потенційно створилися умови для його політичної реалізації. Укладена у ці роки збірка його статей під загальною назвою: «На порозі Нової України: Гадки і мрії» фактично у тій чи іншій формі пропагували у вирішенні українського питання європоцентричний підхід. У промовистій за назвою статті «Наша західна орієнтація», що увійшла до зазначеної збірки, М. Грушевський як на найхарактернішій особливості українця, наголошував на західності його політичних орієнтирів. Аргументи – «в порівнянні з народом великоросійським, український являється народом західної культури», який (тут він суголосний з М. Драгомановим. – *І. Т.*) змінив свій вектор розвитку щойно після Переяславської угоди 1654 року, а у XIX столітті внаслідок відірваності України «від Заходу, від Європи... все українське життя було вивернене з своїх нормальних умов, історично і географічно сформованої колії й викинено на великоруський ґрунт, на потік і розграблення» [4, с. 234, 236].

Європоцентризм М. Грушевського – також у чіткому розмежуванні української та російської картин світу. На думку українського історика, причина розмежування українців та росіян, звичайно, крилася у культурному європейському впливі на Україну впродовж XIII–XVIII століть, однак не тільки в ньому, але й, передовсім, у належності українського національного характеру до європейського менталітету. Ось як він про це написав у статті «Нові перспективи»: «Український

нарід належить до західноєвропейського, чи коротше сказати, просто-таки європейського кола не силою тільки історичних зв'язків, які протягом століть зв'язали українське життя зі західним, а й самим складом народного характеру [4, с. 238–239]. М. Грушевський був переконаний, що тепер (ідеться про 1918 рік. – І. Т.) Україна зможе повернутися до Європи, «близького їй духом і вдачею світу», щоби «користати з його запасів знання, культури, громадського інстинкту й дисципліни» [4, с. 240].

Варто наголосити, що захоплення М. Грушевським ідеєю українського європоцентризму зовсім не означало, що великий історик сприймав її некритично. У цій же праці далі він закликає не «підганяти нашого життя до котрого-небудь західноєвропейського взірця», бо «визволення від примусової залежності від московського життя не повинно бути заміною одної залежності другою, хоч би й добровільною» [4, с. 241].

Насправді, за М. Грушевським, призначення українців як одного «з найбільш орієнталізованих *західних* народів» [4, с. 242] і їхньої Держави - стати культурним мостом між Заходом і Сходом. І у цій місії він убачав великі прерогативи для українського майбутнього.

Отже, зроблена спроба простежити особливості постання й еволюції ідеї українського європоцентризму у вітчизняній суспільно-політичній та правовій думці, дає змогу підтвердити загальні й сформулювати конкретні висновки.

1. Ідея українського європоцентризму сформувалася та еволюціонувала впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ століть як форма цивілізаційного підходу щодо обґрунтування самобутності українського народу, його належності до європейського цивілізаційного простору, а отже – й сприйняття європейського напрямку розвитку, зокрема й розбудови національної держави, як природного, порівняно з іншими. З цього погляду, український європоцентризм за суттю є україноцентризмом.

2. Ідея українського європоцентризму еволюціонувала. Якщо для перших «українських європоцентристів» – М. Костомарова й В. Антоновича – непрямыми аргументами на користь належності українців до європейського цивілізаційного простору стали такі «європейські» риси їх національного характеру, як «одвічний демократизм» та внутрішнє усвідомлення як цінностей свободи та справедливості. То для М. Драгоманова, творця концепції європеїзму української нації, сам факт перебування України поза європейським цивілізаційним простором однозначно був *пропащим часом*. Він прямо закликав українців повернутися до європейського світу, зокрема через осмислення України в європейському контексті, впровадження у вітчизняну суспільно-політичну практику «західноєвропейських» цінностей – прав людини, і, головне, конституціоналізму як засобу їх забезпечення.

3. З європейською перспективою пов'язував розвиток України М. Грушевський, однак вже як національної Держави. До того ж, для М. Грушевського український європоцентризм – не сліпе копіювання навіть найкращого європейського досвіду, а пошук власного шляху з прерогативами для українського майбутнього. І тут європоцентрична візія України М. Грушевського співзвучна з європейським баченням перспектив її розвитку іншого Великого українця Івана Труша (між іншим – зятя М. Драгоманова). На його пам'ятнику у Львові викарбувані слова, що, з нашого погляду, мають стати сутністю українського європоцентризму: «Нам треба стояти... ногами на нашій землі, головою бути в Європі, а руками обхоплювати якнайширше справи української нації».

Список використаних джерел

1. Андрусак Т. Г. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). Львів: Світ, 1998. 192 с.
2. Антонович В. Три національні типи народні // Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський; вст. ст. та коментарі В. Ульяновського. Київ: Либідь, 1995. 816 с.
3. Гирич І. Михайло Грушевський: публіцистика української революції (1917–1919) // Грушевський М. С. Повороту не буде!: Соціально-політичні праці 1917–1918 рр.; упоряд., передм. І. Гирича; текстологія С. Панькової. Харків: Видавець Савчук О. О., 2015. С. 9–42.
4. Грушевський М. С. Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. Т. 4. Кн. І: Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917–квітень 1918)». Львів: Світ, 2007. 432 с.
5. Драгоманов М. П. Вибране («мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Мішук; приміт. Р. С. Мішука, В. С. Шандри. Київ: Либідь, 1991. 688 с. («Пам'ятки історичної думки України»).
6. Драгоманов М. П. «Вільна спілка» – «Вольный союз»: Спроба української політико-соціальної програми / Збір і пояснення М. Драгоманова. Переклад Т. Андрусяка // Андрусак Т. Г. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). Львів: Світ, 1998. С. 121–189.
7. Драгоманов М. П. Опыт украинской политико-социальной программы: Свод и объяснения М. Драгоманова / Вольный союз – Вільна спілка. Женева: тип. «Громады», 1884. 109 с. URL: <http://books.e-heritage.ru/book/10090650>
8. Європоцентризм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC>
9. Корольов Г. Східна Європа в уявленнях Михайла Драгоманова // Український історичний збірник. 2012. Вип. 15. С. 273–280.
10. Костомаров М. Книги битія українського народу // Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9-ти т. Т. 5, кн. 1. / передм., упоряд., прим. О. Сліпущко. Київ: Дніпро, 2001. 512 с.
11. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці: Прут, 2000. 488 с.
12. Мельник Л. Утвердження ідеї українського національного самовизначення (кінець XVIII – початок XX ст.). Видання друге, доповнене. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2012. 103 с.

References

1. Andrusiak, T. H. (1998). Shliakh do svobody (Mykhajlo Drahomanov pro prava liudyny). Lviv: Svit.
2. Antonovych, V. B. (1995). Try natsional'ni typy narodni, *Moia spovid': Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory*. Kyiv: Lybid.
3. Hyrych, I. (2015). Mykhajlo Hrushevs'kyj: publitsystyka ukrains'koi revoliutsii (1917–1919). *Sotsial'no-politychni pratsi 1917–1918 years*. Kharkiv: Vydavets' Savchuk O.O., 9–42.
4. Hrushevs'kyj, M. S. (2007). Seriia «Suspil'no-politychni tvory (doba Ukrains'koi Tsentral'noi Rady March 1917 April 1918)», *Tvory: U 50 t. (t. 4)*. Lviv: Svit.
5. Drahomanov, M. P. (1991). Pam'iatky istorychnoi dumky Ukrainy, *Vybrane («mij zadum zlozhyty ocherk istorii tsyvilizatsii na Ukraini»)*. Kyiv: Lybid.

6. Drahomanov, M. P. (1998). «Vil'na spilka» «Vol'nyj soiuз», *Sproba ukrains'koi polityko-sotsial'noi prohramy / Zbir i poiasnennia M. Drahomanova*. Lviv: Svit.
7. Drahomanov, M. P. (1884). Vol'nyj soiuз Vil'na spilka. *Opyt ukraynskoj polytyko-sotsyal'noj prohramy: Svod y ob'iasnenyia M. Drahomanova*. Retrieved from <http://books.e-heritage.ru/book/10090650>.
8. Eurocentrism (February 15, 2017). Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC>.
9. Korol'ov, H. (2012). Skhidna Yevropa v uivlenniakh Mykhajla Drahomanova. *Ukrains'kyj istorychnyj zbirnyk, 15*, 273–280.
10. Kostomarov, M. I. (2001). Tysiacha rokiv ukrains'koi suspil'no-politychnoi dumky. U 9-t. *Knyhy bytiia ukrains'koho narodu (t. 5)*. Kyiv: Dnipro.
11. Kruhlahov, A. (2000). *Drama intelektualna: politychni idei Mykhajla Drahomanova*. Chernivtsi: Prut.
12. Mel'nyk, L. (2012). *Utverzhennia idei ukrains'koho natsional'noho samovyznachennia (kinets' KhVIII – pochatok KhKh st.) (2 vyd.)*. Kyiv: PP Serhijchuk M. I.

Стаття: надійшла до редакції 01.03.2017

прийнята до друку 22.03.2017

UKRAINIAN EUROCENTRISM: THE FIRST ATTEMPT OF CIVILIZED APPROACH IN JUSTIFICATION OF THE IDEAS OF NATIONHOOD (MID XIX – EARLY XX CENTURIES).

I. Terlyuk

*National University «Lviv Polytechnic»,
1–3, Knjaz Roman Str., Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: i.terlyuk2406@gmail.com*

The features of the formation of the national socio-political and legal thought as the idea of Eurocentrism of the Ukrainian people belonging to the European civilization are traced.

The thesis of the idea of forming of the Ukrainian Eurocentrism during the second half of XIX - early XX century is proved, as a form of civilizational approach to explain the identity of the Ukrainian nation and the European direction of development, as natural in comparison with others. From this perspective, the author believes, the Ukrainian Eurocentrism is inherently Ukrainiancentrism.

The French Revolution (1789–1799) is assumed to be the starting point of visual appeal to Ukrainian and European eternal compatibility with pseudo-Europeans projected Ukrainians. This event is considered to be a turning point in the history of Western democracy as the era of transition from the old absolutism and aristocracy, to the age of democracy and participation of the general public in life of the country.

The evolution of the idea of Ukrainian Eurocentrism from its pioneers M. Kostomarov and V. Antonovych to fundamental researchers Dragomanov and Hrushevsky is noted.

In M. Kostomarov's opinion, democratism of Ukrainian people was the main «European» Ukrainian virtue, that was the main cause of their dislike of the king or the master, commitment to the idea of equality, and their propensity guided by Christ's commandments of love and brotherhood. Mr. Antonovich pointed out Ukrainian «European» features such as inner awareness of the values of freedom, justice and truth. According to his theory, Ukrainian people have always strived for the order in which they could best reveal their «secular

democracy» – desire for equality, the creation of elected bodies, the freedom of a man. For M. Dragomanov, the creator of the concept of Europeanism of Ukrainian nation, Ukrainian people are definitely – European nation with European history and mainly perspective. He urged Ukrainian people straight to back to the European world, the necessity for understanding of Ukraine in the European context and implementation of national socio-political practice of «Western» values of human rights, which means to introduce constitutionalism.

Hrushevsky linked the development of Ukraine with the European perspective, but as a nation state. However, his Ukrainian Eurocentrism – is not blind copying even the best of European experience, but search for their own path of Ukrainian prerogatives for the future. However, from the viewpoint of the author, the essence of Ukrainian Eurocentrism should be the words of another large Ukrainian imprinted on his monument in Lviv: «... We must stand on our feet on the land, having a head in Europe, and enfolding widely the matters of great concern of the Ukrainian nation by hands»".

Keywords: Ukrainian national state, the European civilizational space, European values.